

Мирослав Янакиев

ДА ТАЧИМ И СЪБИРАМЕ ЕЗИКОВИТЕ БОГАТСТВА НА НАРОДА СИ!¹

Има хора в нашата страна, за които говорят на народа е „груб“, „просташки“. За тях слушаните от баба и дядо думи са „неправилни“, „некултурни“. Те се „възмущават“ от „неграмотността“ на оня, който казва „сакам“ вместо „искам“ или „удъ“ вместо „вода“, и са глухи за често много ценните мисли, облечени във вековно трайната диалектна „носия“. За съжаление сред нашите младежи не са малко тези, които имат такова отношение към диалектните особености в говора на по-възрастните. Още повече са тези, които остават напълно равнодушни, когато в тяхно присъствие зазвучават и отзвучават прекрасни образци на народното слово, за да заглъхнат може би навеки със смъртта на престарял дядо столетник.

Измененията в бита на нашето общество след 9 септември 1944 г. водят към постепенно отмиране на редица думи и изрази. Различията между селския и градския живот изчезват, защото на село хората почват да живеят като в градовете. Редица думи и изрази, свързани със стария селски бит, престават да бъдат необходими поради изчезването на различни предмети и значенията им се забравят. Ако не са записани в диалектоложките материали (печатани или ръкописни) на нашите езиковеди, ако не са използвани от някой писател в художествената ни литература, тези думи ще изчезнат безвъзвратно и никой не ще може да ги възстанови. Думите не са като остатъците от старата материална култура на човечеството.

Археологът може да зарадва обществото с откриване на предмет, пролежал в земните недра десетки хиляди години. За езиковеда съществуват само тези незаписани думи, които може да се чуят от устата на жив човек. Наистина, ентузиастични на родното слово много са записали. Шесттомният речник на Найдено Геров, сборниците с народни умотворения, диалектоложките изследвания са съхранили значителни езикови богатства. У някои търсачи

¹ В сп. *Родна реч*, 1961, № 2, с. 44–45.

на лесни успехи се е създадо даже впечатлението, че всичко е вече събрано. В действителност има още много и много думи и изрази, които не са регистрирани никъде, но достъпът на науката до тях е затруднен от особеностите на езиковото общуване. Диалектологът, член на диалектоложка експедиция или автор на монографично проучване върху един народен говор, не е в състояние да прекара дълго време във всяко селище, за да успее да „улови“ всичко, което хората знаят от речника на българския език. А някои изследвания показват, че огромен брой думи в езика се използват съвсем рядко и вероятността да бъдат чути в кратък разговор е нищожна.

Разбира се, диалектолозите си служат със специални въпросници, които им помагат при търсенето на незаписани думи и изрази, но няма никакво съмнение, че дълготрайното общуване не може да бъде заменено от никакъв въпросник. Ето защо време е сред нашите младежи и девойки да се разпали угасналият ентузиазъм на старите ни словосъбирачи, на Ив. Богоров и Найден Геров, време е те да погледнат към речниковото богатство на езика ни с окоето на благоговеещи ценители. Край почти всеки наш млад човек има възрастни хора, с които той е в постоянен досег. Всяка чута дума, всеки чут израз, за които има и най-малко съмнение, че ще представляват интерес за науката, трябва незабавно да бъдат записвани. А за науката интерес представлява всяка дума, всеки израз, всяко особено значение на дума или израз, щом досега не са регистрирани в речниците ни.

Сред нашите младежи има радиолюбители, марколюбители, събирачи на растения, насекоми, минерали. Време е да се появят и словолюбители, събирачи на родното словно богатство. Нека се организират кръжоци за изучаване речниковото богатство на местния говор, както са организирани кръжоци за изучаване историята на селищата. Списание „Родна реч“ с готовност ще съгласува работата на младите словолюбители в страната ни.

Естествено, за да бъде извършената работа максимално полезна, необходимо е събирачът на речников материал да получи известен запас от знания. Тези знания може да даде учителят по български език и литература, но за улеснение на заинтересуваните се нашето списание ще отпечата няколко насочващи статии за

съществуващите речници на българския език, за начините, по които се определят значенията на думите и изразите, за ролята на народните думи в художествената литература, за така наречения тарикатски жаргон и др.

С настоящата статия се слага началото на тази поредица. С нея се цели не само да се събуди заспалият интерес към замиращото народно слово, но и да се съобщят елементарните изисквания, които трябва да се спазват, когато се събира речниковото богатство на народните говори. Кои са тези изисквания?

На първо място, трябва да се знае, че за всяка записана дума трябва да е налице отделно, непременно отделно листче (фиш). Добре е листчетата да имат един и същ формат за цялата страна. В речниковата секция на Института за български език към Българската академия на науките листчетата имат формата на библиотечните фишове – 7,5 на 12,5 см. Нека всеки, който реши да събира народни думи и изрази, да ги записва на листчета с такъв формат.

На второ място, никога не бива да се записва на листчето само думата, която е възбудила интереса ни. Основно изискване стои пред събирача на речников материал – да записва думите винаги в цели изречения. Така например, ако ви е направила впечатление думата сечàк не бива да запишете на листче само нея, а трябва да запишете цялото изречение, в което сте чули да я употребяват: „Товà не è, дèте, кàмик. Товà е сечàк.“

На трето място, необходимо е на същото листче, а евентуално и на отделно листче да запишете точно как обясняват значението на думата или израза. Събирачът трябва винаги да се стреми да запише как човек от народа обяснява значението на думата или израза. Случва се вместо обяснение на значението да се получи само посочване към предмета, означаван със записваната дума. В такъв случай събирачът трябва да прояви необходимата изобретателност, за да получи словесно описание на предмета, а не посочване. Само в извънредно редки случаи на листчета трябва да се дава рисунка на предмета вместо описанието му. Ето например какво се получи при фиширането на думата сечàк. След като чу думата, събирачът веднага попита: „А щò è товà сечàк, дèдо?“ Отговорът беше незадоволителен: „Е па товà

дека седѝш на нѝго“. Наложѝ се втори въпрос: „Ама я не разбѝрам що ѝ това̀, дека седѝм на нѝго. Дру̀гойче да му вѝкате?“ Едва тогава се получи разяснението, което трябваше да бѝде записано: „Е па сеч̀ако, това̀ е пѝн, пеню̀га, това̀, дека ост̀анува у земѝята, кога̀ отсеч̀еш дѝрво“.

На четвѝрто място, събирачѝт би трябвало да провери с въпрос дали записваната дума няма и други значения и на отделни листчета да запише пак не своите тѝлкувания, а разясненията, които са му дали хора от народа. Така например за споменатата дума сеч̀ак бѝше поставен следният въпрос: „А само на това ли казвате сеч̀ак? На нещо друго да вѝкате пак сеч̀ак?“ Отговорѝт бѝше: „Сеч̀аци вѝкаме и на сѝчищата – тѝя мест̀а, дека е разр̀ешено да се сеч̀ат дѝрва̀“. Такѝв отговор веднага трябва да бѝде нанесен на отделно листче.

На пето място, не бива да се забравя да се отбележат на листчето важни за диалектологията и изобщо за науката данни: името и презимето на този, чийто израз сме записали (информатора), къде е роден и къде живее, на колко години е; датата, на която сме направили записа, също трябва да бѝде отбелязана на листчето.

Ето как изглежда едно листче образец:

сеч̀ак
Това̀ не ѝ, дѝте, ка̀мик. Това̀ е сеч̀ак.
Е па сеч̀ако, това̀ е пѝн, пеню̀га, това̀, дека ост̀анува у земѝята, кога̀ отсеч̀еш дѝрво.
Цанко Медаров, род. с. Сапарево, жив. Кюстендил; 57 год., 25.9.60 г.

Когато листчетата, събрани от няколко души, се подреждат заедно, на гърба на всяко листче непременно трябва да се отбележи и името на записвача, например: Пенко Димитров.

Досега не стана дума за друга категория изисквания, които стоят пред събирача на народни думи и изрази – за подбора на буквите при записването. Обикновено именно този подбор най-много плаши желаещия да събира диалектен материал. Но страховете са неоснователни. Спокойно може да се записва, като се внесат само някои опростявания, именно опростявания, в официалния ни правопис. С тях много лесно се свиква. Тези опростявания са следните:

1. Буквата **а** не бива да се използва за означаване на звук **ъ**. Например, чуе ли се четъ̀т, ще се пише четъ̀т, чуе ли се четàт, ще се пише четàт.
2. Мекостта на съгласните пред **ъ** ще се означава с **ъ**, а не с буквата **я**, както е в официалния ни правопис. Например ако се изговаря търпъ̀т, ще се пише търпъ̀т, а не търпjàт, защото търпjàт означава изговор на меко **п** и след него **à**!
3. Когато гласната не е под ударение, ще пишем тази гласна, която чуваме. Например ако чуваме пепèр, ще пишем пепèр, ако чуваме зилèну, ще пишем зилèну, а не съответно пипèр и зелèно, както е в официалния правопис.
4. Пишем тези съгласни, които чуваме. Например: грàт (ако се чува грàт) и грàд (ако се чува грàд, с **д** на края: така е в Трън); рàскос (не рàзкос), одвèде (не отвèде).
5. **ъ** навсякъде може да се използва като знак за мекост, щом с **ю** или с **я** мекостта не може да се означава. Например: конъ̀е (с меко **н** пред **е**), сòль (с меко **л** в края на думата), мълъ̀чй (с меко **л** пред **ч**).
6. **й** навсякъде може да се използва, щом **ю** или **я** може да ни заблудят. Например земjà̀ е с меко **м** пред **а**, а земjà̀ е с твърдо **м** и след него пред **а** с **й**; сравни също бя̀л (с меко **б** и **а** след него) и бйàл (с твърдо **б** и **й** след него пред **а**, както го произнасят в „екавските“ краища на България,

когато искат да се подчинят на книжовните изговорни норми).

Най-сетне, ударението винаги трябва да се означава, даже и в едносричните думи, защото иначе няма как да се означат едносричните думи без ударение като до, за, към. Например: за сдл.

И така, другари, чакаме отклик по нашето предложение. Пишете. Събирайте думи. Не оставяйте да изчезнат безвъзвратно стотици, а може би и хиляди думи, свързани с отмиращия селски бит, със старите занаяти. Историята на българския език и науката въобще ще ви бъдат благодарни. Ако срещнете трудности, ако искате допълнителни разяснения, съобщете ни. Ще се опитаме да ви задоволим.